

УДК 141.32(44)Сартр:165.62

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ Ж.-П. САРТРА

Віталіна Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ironmaiden322@gmail.com*

Проаналізовано феноменологічні ідеї французького філософа Ж.-П. Сартра. Висвітлено специфіку феноменологічних витоків та головних концептів у філософії мислителя. Феноменологію представлено як своєрідний антропологічний вимір, який розкриває сутнісні властивості людини, її свідомості та існування. Буття особи постає як “буття-для-себе”, що акцентує свою увагу на внутрішній активності суб’єкта. Свідомість окреслено як особливий спосіб існування людини, основу “життєвого світу” та творчості екзистенції.

Ключові слова: феноменологія, свідомість, інтенційність, феномен, “буття-для-себе”, ніщо.

ВСТУП

Феноменологія як напрям сучасної західної філософії набула значного поширення завдяки Е. Гусерлю, про що свідчать феноменологічні дослідження мислителя: “Ідея до чистої феноменології та феноменологічної філософії”, “Логічні дослідження”, “Криза європейських наук та трансцендентальна феноменологія” та ін. Слід зазначити, що феноменологію розвинули послідовники Е. Гусерля – М. Гайдегер (“Буття і час”), М. Мерло-Понті (“Феноменологія сприйняття”); представники “Геттінгенської школи” – А. Райнах, М. Шелер; “Мюнхенської школи” – М. Гайгер, А. Пфендер; асистенти Е. Гусерля – Е. Штайн, Л. Ландгребе, Е. Фінк. Цей напрям також опрацьовували польський феноменолог естетики Р. Ингарден, чеський феноменолог Ж. Паточка, американський феноменолог А. Шюц, російські мислителі Г. Шпет та О. Лосєв. Феноменологічні ідеї, підходи, поняття вивчають і в сучасній українській філософії. Важливими є здобутки українських науковців Є. Причепія, М. Поповича, А. Лоя, І. Бичко, А. Богачова, В. Кебуладзе, В. Табачковського, В. Огорокова, О. Хоми.

Вагомою для розвитку феноменологічної традиції є філософія французького екзистенційного мислителя Жана-Поля Сартра, яка дає абсолютно нове бачення проблеми свідомості, осмислення якої є одним із головних завдань сучасної філософської науки. У центрі його філософського аналізу перебуває саме “...свідомість людини, її відносини зі світом і з “іншими” з позицій форм свідомості” [9, с. 47]. Феноменологія філософа пропонує своєрідний варіант антропології, що зорієнтований на розкриття та встановлення сутності людини та її екзистенції. Важливі програмні феноменологічні праці Ж.-П. Сартра – “Буття і ніщо:

Нарис феноменологічної онтології”, “Трансцендентність Его. Нарис феноменологічного опису”, “Основоположна ідея феноменології Гусерля: інтенційність” та ін. Окресливши основні поняття, витоки, особливості феноменологічної концепції Ж.-П. Сартра, означимо мету дослідження. Мета статті – розкрити суть феноменології як своєрідного аспекту антропології крізь призму концепції Ж.-П. Сартра.

КОНЦЕПЦІЯ СВІДОМОСТІ Ж.-П. САРТРА

Едмунд Гусерль уперше розглядає феноменологію як нову філософію із властивим їй новим феноменологічним методом, який становить фундамент науки. Метою феноменології мислитель вважає побудову науки про науку і розкриття життєвого світу, світу повсякденного життя як основи усього пізнання. На його думку, починати вивчення життєвого світу і науки треба з дослідження свідомості, бо реальність доступна людям лише через свідомість. Для Е. Гусерля “чиста феноменологія” – вчення про споглядання “чистих феноменів” “чистою свідомістю” “чистого Я” [2, с. 235], де істинною проблемою філософії постає “смыслопокладання світу”, де свідомість розглядають як єдине поле надання смислу та динамічний потік переживань.

Свою філософську діяльність у руслі атеїстичного екзистенціалізму Ж.-П. Сартр розпочинає в 1930-ті роки зі спроб застосування та творчого розвитку феноменологічних принципів опису та аналізу структур свідомості людини. За допомогою феноменології, яка, на думку Раймона Арона, достеменно відповідала устремлінням Ж.-П. Сартра примирити ідеалізм та матеріалізм, Ж.-П. Сартр утвердив суверенність свідомості та реальність зовнішнього світу. Для мислителя феноменологія є уособленням подолання метафізичної ілюзії, теорією і методом, що дає змогу говорити про сутність людини у світі, яка цілковито оновила сучасний реалізм, повернула істинну вагу людським тривогам, стражданням, існуванню, “... допомогла впоратися з найскладнішим завданням – із поясненням беззмістовного, абсурдного світу” [1, с. 25].

Особливе значення для феноменології Ж.-П. Сартра мають попередні філософські трактування свідомості. Декартівський концепт “*Cogito*”, за допомогою якого, на думку філософа, потрібно починати вивчення людино-реальності, постає як основа трансцендентального суб’єктивізму, активності, творчої сили, автономності свідомості. Водночас мислитель підкреслює важливість бачення трансцендентального суб’єкта у філософії І. Канта, насамперед метафізичної характеристики свідомості та її спрямування на пізнання “речей у собі”. Концепція свідомості І. Гегеля представляє свідомість як тотальну, таку, що розвивається та заперечує себе.

Радикалізувавши гусерлівську операцію феноменологічної редукції задля очищення свідомості, Ж.-П. Сартр усе ж виступає проти “трансцендентального Его” Е. Гусерля. Адже він убачає в цьому повернення до ідеї субстанційності суб’єкта, що закреслює початкову раптовість та випадковість людського буття. Ключем для пояснення особливостей структури свідомості Ж.-П. Сартр вважає дорефлексивну свідомість, яка постає як іманентна прозорість свідомості для себе самої, що очищається від “Я-суб’єкта”. На цьому шляху філософ прагне виявити сферу “абсолютної свідомості” як сферу свободи та умови екзистенції.

Ж.-П. Сартр наголошує на важливості відношення “Я” до свідомості, що переростає у по-справжньому екзистенційну проблему. Підтримуючи думку І. Канта про роль “Я мислю”, Ж.-П. Сартр стверджує, що він нічого не говорить про існування цього акту. Для І. Канта

“трансцендентальне Его” – лише можливість існування емпіричної свідомості, чого, на думку Ж.-П. Сартра, замало. Е. Гусерль трактує “трансцендентальне Я” як особистісний характер, оскільки поширює себе на всі феномени, які є в полі його уваги. Ж.-П. Сартр стверджує, що свідомість визначається інтенційністю, завдяки чому “Я” трансцендує самого себе і показує свою єдність. “Інтенція – у центрі свідомості: саме вона спрямовується на об’єкт, тобто конститує його як те, чим він є” [6, с. 63]. Варто зазначити, що у філософії Е. Гусерля також наявна онтологізація інтенційності, адже інтенційність розглянуто як силу, що координує і синтезує найрізноманітніші акти свідомості, які є в основі конституювання предметів. Свідомість, таким чином, засвідчує синтетичну та індивідуальну тотальність, а “Я” є лише виявом (і аж ніяк не умовою) цієї некомунікабельності і внутрішньої замкнутості свідомості. На думку Ж.-П. Сартра, “...свідомість уможлиблює єдність і особистісність мого Я... Відповідно, “трансцендентальне Я” не має розумних засад для свого існування” [8, с. 98].

Існування свідомості постає як дещо абсолютне, де законом її існування є те, що вона є свідомістю чогось, і, як абсолютно внутрішня реальність, схоплює в єдиному акті об’єкти, що перебувають поза нею. Вона не продукується як щось одичне, але виникає в лоні буття, створює і підтримує свою сутність, є наскрізною свідомістю, яка обмежена собою. Це і є та нереклексивна свідомість – чиста свідомість самої себе, автентична сфера, де немає місця для “Я” як умови непрозорості та залежності від суб’єктивності самої свідомості. “У такий спосіб свідомість очищено, вона стала ясною, як вільний вітер, у ній немає більше нічого, крім утікання, руху поза себе; ... у свідомості немає “всередині”; свідомість – нічого більше, як “поза свідомістю”, ... ця відмова бути субстанцією і становить свідомість” [7]. На такому (нереклексивному) рівні жодного “Я” бути не може, оскільки джерелом свідомості є лише свідомість, а саме “трансцендентальне Я” потрібно винести за дужки, бо “свідомість – це повнота існування, і таке визначення себе через себе – її суттєва характеристика” [5, с. 21].

Ж.-П. Сартр, зі свого боку, визначає два аспекти нашого “Я”: “Я”(Je) – “Его” як єдність актів та “Я” (Moi) – “Его” як єдність станів, що є виявом особистісного модусу, які проявляються на рефлексивному рівні. Тобто “Его” – сукупність і станів, і актів, і трансцендентний полюс, що виникають у світі рефлексії. Однак первинними є акти свідомості, через які конститууються стани, а потім уже “Его”. Воно не є началом, що з’являється на горизонті “Я мислю”, бо сама свідомість продукує себе перед “Я”, скеровує його і намагається поєднатися з ним.

Відкидаючи непотрібність дуалізму буття у філософії, Ж.-П. Сартр вважає за необхідне відійти від існування ноуменальних реальностей до буття сущого, яке є саме тим, яким себе виявляє. Зокрема він наголошує на тому, що якщо існує явище, то має існувати і буття, якому має проявлятися те явище. Отже, існуюче також неможливо відділити від буття, бо воно – сутнісна основа існуючого, яке наявне скрізь. Тому “феномен може бути вивчений і описаний як такий, оскільки йому властиве абсолютне вказування на самого себе” [5, с. 8]. Але те, що виявляється, не співвідноситься з буттям, оскільки за ним нічого немає. “Буття не є якоюсь “структурою серед інших”, якимось моментом об’єкта; воно само є передумовою всіх структур і всіх моментів, підґрунтям, на якому виявлятимуть себе різні характеристики феномена” [5, с. 53]. Вказуючи на себе, воно виявляє самого себе, не маючи жодного іншого буття, тільки власне. Однак, феномен не приховує буття, бо сам вказує на

його основу і вияв буття, який можна описати. Буття ж є передумовою всіх виявів, тобто є буттям для вияву, а існуюче є феноменом, що позначає себе як організовану цілісність якостей. “Це дає Сартру підставу парадоксально визначити феномен як відносний абсолютизм. Відносний – тому, що він завжди є феноменом свідомості, яка його переживає, абсолютний – тому, що не приховує нічого ноуменального, а виявляє себе в досвіді свідомості таким, яким він є” [3, с. 90].

У праці “Буття і ніщо” Ж.-П. Сартр стверджує, що свідомість постає як трансфеноменальне буття суб’єкта, як свідомість самої себе, тобто самосвідомість, але не свідомість про “Я”. “Свідомість є свідомістю про щось: це означає, що трансцендентність є конститууючою структурою свідомості; тобто що свідомість народжується спрямованою на якесь буття, що не є нею” [5, с. 28]. Свідомість як щось трансцендентне визначає і Е. Гусерль. Оскільки існування передує сутності, то “...існування подібного буття, яке себе усвідомлює, є умовою буття сутностей. Сутності є, оскільки існує буття, яке себе усвідомлює...” [4, с. 384]. Свідомість є буттям, для якого у своєму бутті є питання щодо свого буття, оскільки саме буття світу передбачено свідомістю. “Свідомість – це проявлення-проявлене існуючого, а існуюче постає перед свідомістю на основі його буття” [5, с. 30]. Однак свідомість здатна долати існуюче – не до його буття, а в напрямі до його сенсу. Саме тому прийнятним є “сене буття існуючого, оскільки він розкривається у свідомості, – це феномен буття” [5, с. 30]. Але, на думку Ж.-П. Сартра, “трансфеноменальне буття свідомості не може засновувати трансфеноменальне буття феномена” [5, с. 26]. Буття свідомості має особливий статус і потребує особливого висвітлення, відштовхуючись від “проявлення-проявленого” якогось іншого типу буття – “буття-для-себе”, яке протистоїть “буттю-в-собі” цього феномена.

ПРОБЛЕМА НІЩО ТА “БУТТЯ-ДЛЯ-СЕБЕ”

Ж.-П. Сартр ставить запитання про сутність буття, буттєві відношення між свідомістю та світом, онтологічними структурами свідомості, що уможливають ці відношення, про ймовірність розширення онтологічної конститутивності людини як кінечного, одиничного, конкретного існування. У пошуках відповідей мислитель керується ідеєю світу як феномену. Світ, який людина виявляє у своєму досвіді, є складним утворенням, що його попередньо вже сконструювала екзистенція. Філософ намагається визначити й утримати філософський рівень аналізу людського буття у світі й таким чином піднести філософію і людину.

Сартр виокремлює у світі як феномені “буття-в-собі”, що не має жодної внутрішньої та зовнішньої наповненості. “Буття-в-собі” не знає інакшості, не здатне покладати себе таким, вступати у відношення із самим собою та з іншим буттям. Це предметний світ, соціально-історичні, географічні умови людського життя, психофізіологічна конституція людини, її потяги, схильності, звички, характер, мотиви, минуле. “Буття-в-собі” не потребує свідомості у своєму існуванні, воно просто існує, є тим, чим воно є, і в цьому його вичерпність; воно постає як абсолютна антидіалектичність, заперечення найменших ознак руху, розвитку, протистояння, суперечності, усякої активності.

Буття не може бути причиною самого себе на зразок свідомості, бо воно просто є, є самим собою, таким, що себе не реалізує, не утверджує, не діє. “Буття-в-собі” є непрозорим для самого себе, бо наповнене собою, ізольоване у своєму бутті й не містить жодного зв’язку з тим, чим воно не є. На думку Ж.-П. Сартра, “буття-в-собі” є не створеним, воно існує “...без основи для буття, без будь-якого зв’язку з іншим буттям...” [5, с. 36].

У філософії Ж.-П. Сартра головна складова – “для-себе-буття”, бо воно є тією свідомістю, яка існує із себе самої та акцентує свою увагу на внутрішній активності суб’єкта. Людська свідомість не є об’єктом серед об’єктів, це жива суперечність, порожнеча, наповнена смислами. Свідомість – духовна субстанція, яка є безособовою, а-refлексивним потоком свобідних актів, де людина постає як дійсне існування, як екзистенція та проект, спрямований у майбутнє. “Буття-для-себе” – це присутність у собі. “Закон існування для-себе як онтологічна основа свідомості є бути собою у формі присутності у собі” [5, с. 136]. На думку Ж.-П. Сартра, таке буття є дійсною основою буття-свідомості чи екзистенції.

Проблема буття скеровує нас до проблеми негачії, де саме “для-себе” як основа себе є джерелом негачії, де людино-реальність є власним ніщо. Для того, хто запитує, існує безперервна і об’єктивна можливість негативної відповіді. Ж.-П. Сартр вважає, що негачія приписана людині і з’являється на рівні судження, а запитанням людина ставить себе перед буттям, і цей зв’язок є зв’язком буття. “Людське буття – не лише буття, для якого негачії розкриваються у світі, воно також є таким, що може приймати негативні позиції стосовно самого себе” [5, с. 96]. Ми перебуваємо у сфері свідомості, де “негачія – це раптовий розрив у послідовності, яка ні в якому разі не може бути наслідком попереднього ствердження, вона – первісна і не редукована подія” [5, с. 50].

Такий тип реальності, як негативність, має міститися в надрах буття. Однак “буття-в-собі” не може цього зробити, бо не містить жодної із структур ніщо. У цьому контексті Ж.-П. Сартр запитує про появу ніщо. У праці “Буття і ніщо” філософ зазначає, що ніщо виникає з людського буття, оскільки сама ж людина постійно заперечує. Підтримуючи думки Г. Гегеля, що заперечення перебуває в серці нашого буття, Ж.-П. Сартр стверджує, що сама ж свідомість є ніщо і закладає в собі негачію; весь наш досвід є негачія, а свідомість – чисте “ніщо-в-собі”.

Неантизація (від франц. *neant* – “ніщо”) є способом існування свідомості, що визначає заперечення будь-якої визначеності зсередини, будь-якої детермінації. “Я” здатне перетворюватися на ніщо (неантизація), завдяки чому суб’єкт сам формує власний світ, де буття може ставати феноменом, а світ – набувати конкретності та сингулярної тотальності. Неантизація – відхід від себе, різновид утечі від себе. Людська реальність містить ніщо, тому “буття-для-себе – це неантизувати в-собі, яким воно є” [5, с. 606].

У філософії Ж.-П. Сартра свідомість здатна пізнавати і себе, і навколишній світ, але “свідомість не є особливим модусом знання, який можна було б назвати внутрішнім відчуттям, або самопізнанням; вона є виміром трансфеноменального буття суб’єкта” [5, с. 15]. Свідомість, постаючи як свідомість чогось, є позиційною щодо світу. “Будь-яка свідомість позиційна в тому розумінні, що вона трансцендентує себе з тим, щоб досягти якогось об’єкта, і вичерпує саму себе у цьому процесі покладання” [5, с. 16]. Вона постає як повнота існування, і таке визначення себе через себе – її суттєва характеристика. Вона має фактичну необхідність і є причиною власного способу буття та власного проекту. Тому, на думку Ж.-П. Сартра, завдяки розмиканню “буття-в-собі” проектуючою та неантизуючою свідомістю, з’являється саме буття, народжується світ та особистість.

ВИСНОВКИ

Феноменологія Ж.-П. Сартра є особливим виміром у його екзистенційній філософії. Зосередивши увагу на свідомості як головній характеристиці та способі існування “для-

себе-буття”, феноменологія таким чином відкриває абсолютне альтернативне бачення людино-реальності та її місця у світі. Актом проектування свідомість намагається позбутися випадковості й існувати на власних засадах. Людина, проектуючи себе під знаком самопричинності як цінності, протистоїть випадковості, де свідомість утверджує свободу, окреслену як автономію, як зусилля людини визначитися в тому, що їй дано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев Л. Жан-Поль Сартр: свободное сознание и XX век. М.: Geleos, 2004.
2. Бабушкин В. Феноменологическая философия науки: критический анализ. М.: Наука, 1985.
3. Кебуладзе В. Іntenційність як характеристика емпіричних психічних актів і як трансцендентальна умова можливості досвіду // Філософська думка. 2009. №4. С. 84–91.
4. Пассмор Дж. Сто лет философии. М.: Прогресс-Традиция, 1998.
5. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. К.: Основи, 2001.
6. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология восприятия. СПб.: Наука, 2001.
7. Сартр Ж.-П. Основная идея феноменологии Гуссерля: интенциональность // <<http://www.philosophy.ru/library/sartre/int.html>>.
8. Сартр Ж.-П. Трансцендентность Эго. набросок феноменологического описания // Логос 1991–2005 [Сер. Философия]. 2006 [Т. 2]. С. 93–135.
9. Юровская Э. Жан-Поль Сартр. Жизнь – философия – творчество. СПб.: Петрополис. 2006.

Стаття надійшла до редколегії 5.04.2012

Прийнята до друку 31.05.2012

THE ANTHROPOLOGICAL ASPECT OF THE PHENOMENOLOGY OF J.-P. SARTRE

Vitalina Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ironmaiden322@gmail.com*

The phenomenological ideas of the French philosopher J.-P. Sartre are analyzed. The specificity of phenomenological origins and basic concepts in thinker's philosophy are revealed. Phenomenology is presented as original anthropological dimension, which reveals the essential attributes of man, his consciousness and existence. Being of person acts as a "being-for-itself" that focuses on the internal activity of the subject. Consciousness is highlighted as a specific mode of human being, the basis of "life world" and creative of existence.

Key words: phenomenology, consciousness, intentionality, the phenomenon, "being-for-itself", nothingness.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНОЛОГИИ Ж.-П. САРТРА

Виталина Ковальчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail : ironmaiden322@gmail.com*

Проанализированы феноменологические идеи французского философа Ж.-П. Сартра. Раскрыто специфику феноменологических истоков и главных концептов в философии мыслителя. Феноменологию представлено как своеобразное антропологическое измерение, которое раскрывает сущностные свойства человека, его сознания и существования. Бытие человека выступает как “бытие-для-себя”, акцентируя свое внимание на внутренней активности субъекта. Сознание обозначено как особый способ существования человека, основание “жизненного мира” и творчества экзистенции.

Ключевые слова: феноменология, сознание, интенциональность, феномен, “бытие-для-себя”, ничто.